

SAVOIR-VIVRE®

IMPERIAL

Creat cu pasiune și savoir-faire. Un volum Baroque Books & Arts®.

DAVID POTTER

TEODORA

ACTRIȚĂ, ÎMPĂRĂTEASĂ, SFÂNTĂ

traducere din limba engleză de
SIMINA BĂLĂȘOIU

Colecție coordonată de Dana MOROIU

David Potter

THEODORA, ACTRESS, EMPRESS, SAINT

© Oxford University Press 2015

Theodora, Actress, Empress, Saint was originally published in English in 2015.

This translation is published by arrangement with Oxford University Press.

Baroque Books & Arts is solely responsible for this translation from the original work and Oxford University Press shall have no liability for any errors, omissions or inaccuracies or ambiguities in such translation or for any losses caused by reliance thereon.

© Baroque Books & Arts®, 2023

Sus: © mozaic Teodora (508–548), împărăteasa bizantină din ultima dinastie a Macedoniei. Basilica di San Vitale, Ravenna, Italia –

© Pictorial Press / Alamy / Profimedia Images

Jos: Anonim. Brățară, est-mediteraneeană, romană, sec. I sau al II-lea d. Hr.

Obiect de podoabă din cristal și sardonix montate în aur. Nr. Inv. 50.22.2, Los Angeles, County Museum of Art – © AKG Images / Profimedia Images

Conceptie grafică © Baroque Books & Arts®

Redactor: Aida Teodorescu

Lector: Nicoleta Valentina Arsenie

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României

POTTER, DAVID

Teodora: actriță, împărăteasă, sfântă / David Potter;

trad. din lb. engleză de Simina Bălășoiu. - București: Baroque Books & Arts, 2023

Conține bibliografie

Index

ISBN 978-630-6522-21-7

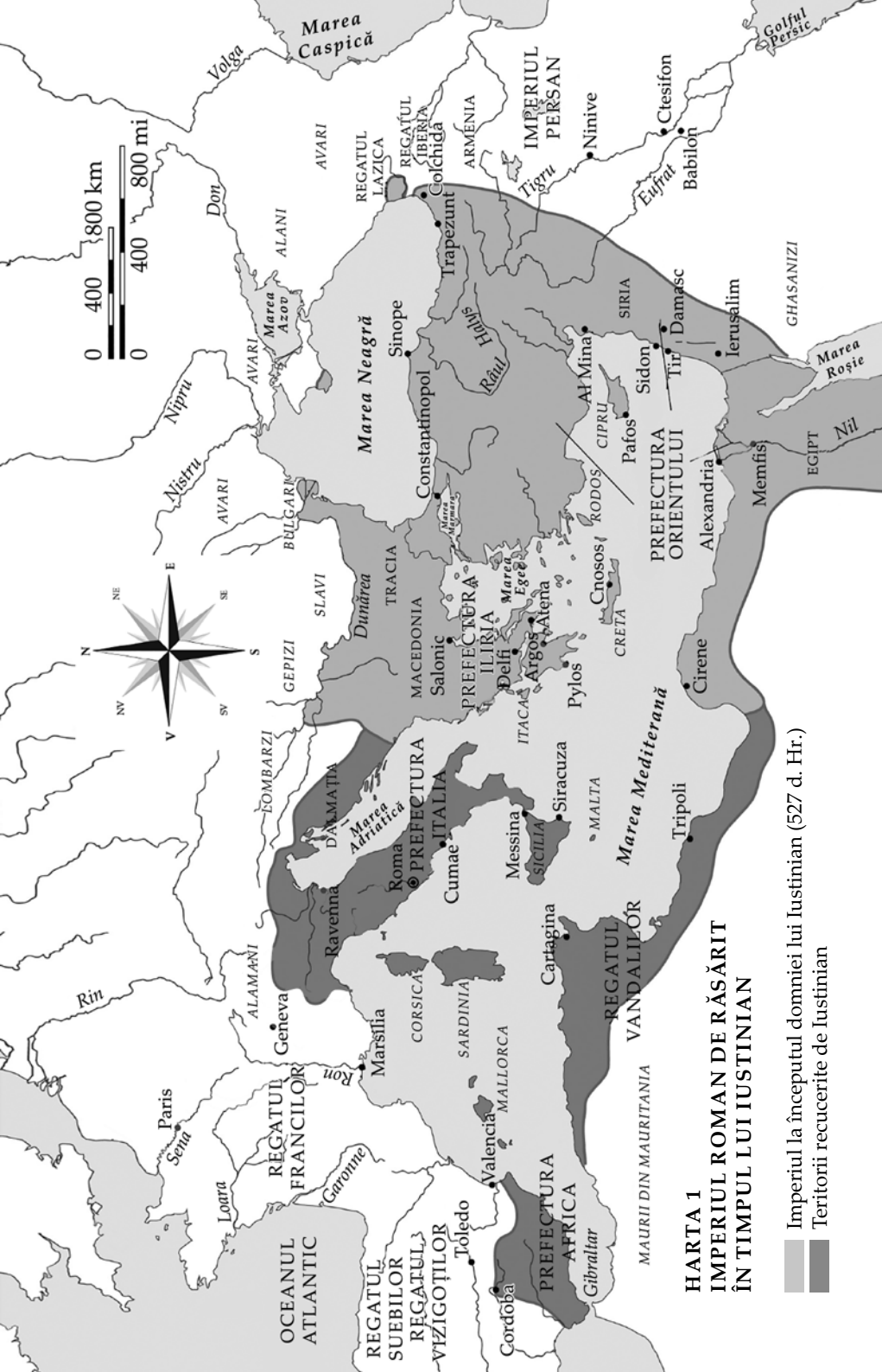
I. Bălășoiu, Simina (trad.)

929

94

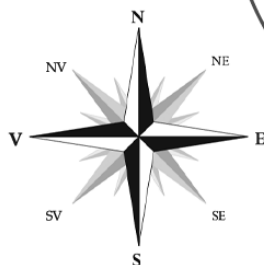
Tipărit la ARTPRINT S.A.

Niciun fragment din această lucrare și nicio componentă grafică nu pot fi reproduse fără acordul scris al deținătorului de copyright, conform Legii Dreptului de Autor.

HARTA 1 IMPERIUL ROMAN DE RĂSĂRIT ÎN TIMPUL LUI IUSTINIAN

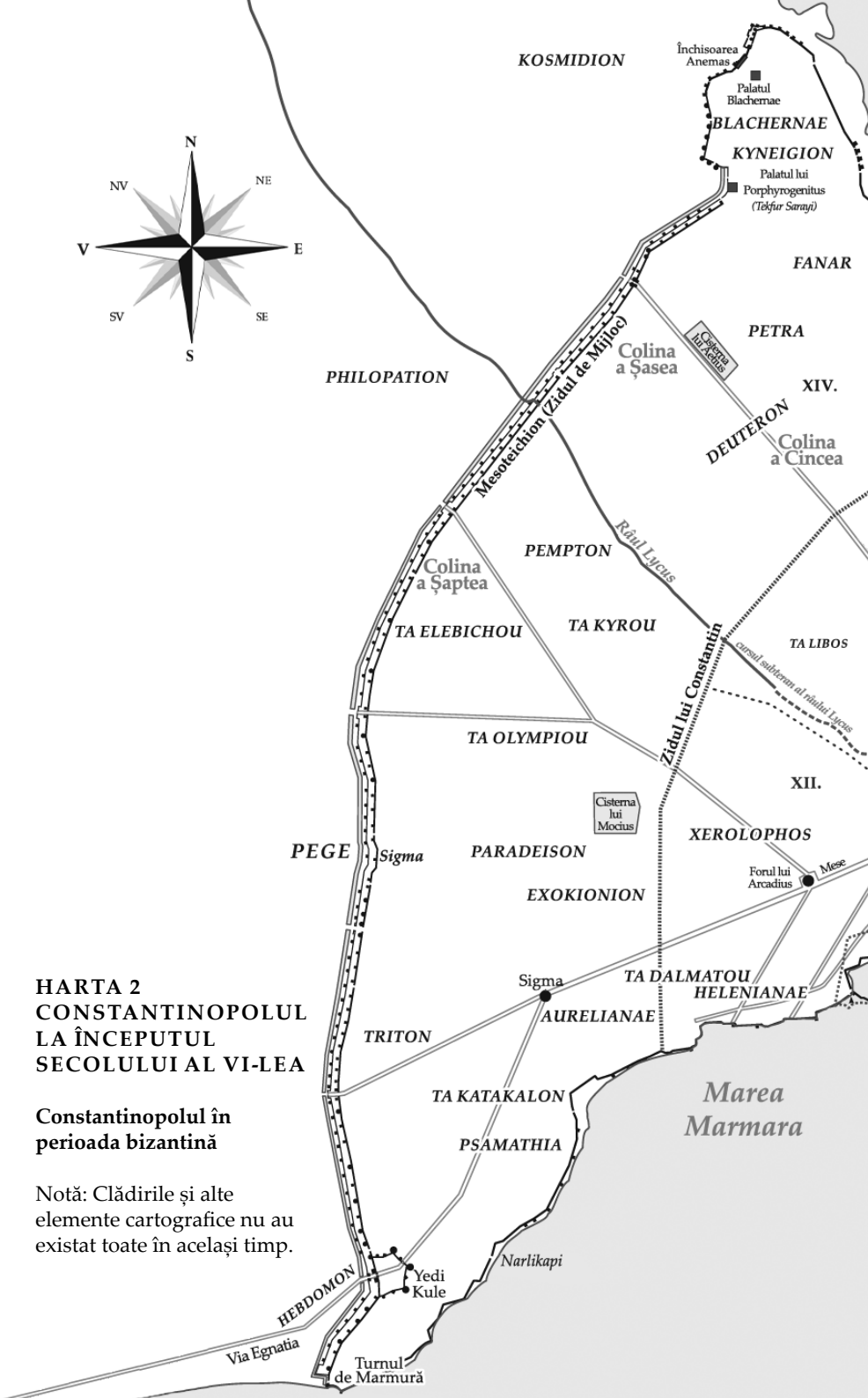
Imperiul la începutul domniei lui Iustinian (527 d. Hr.)
Teritorii recucerite de Iustinian

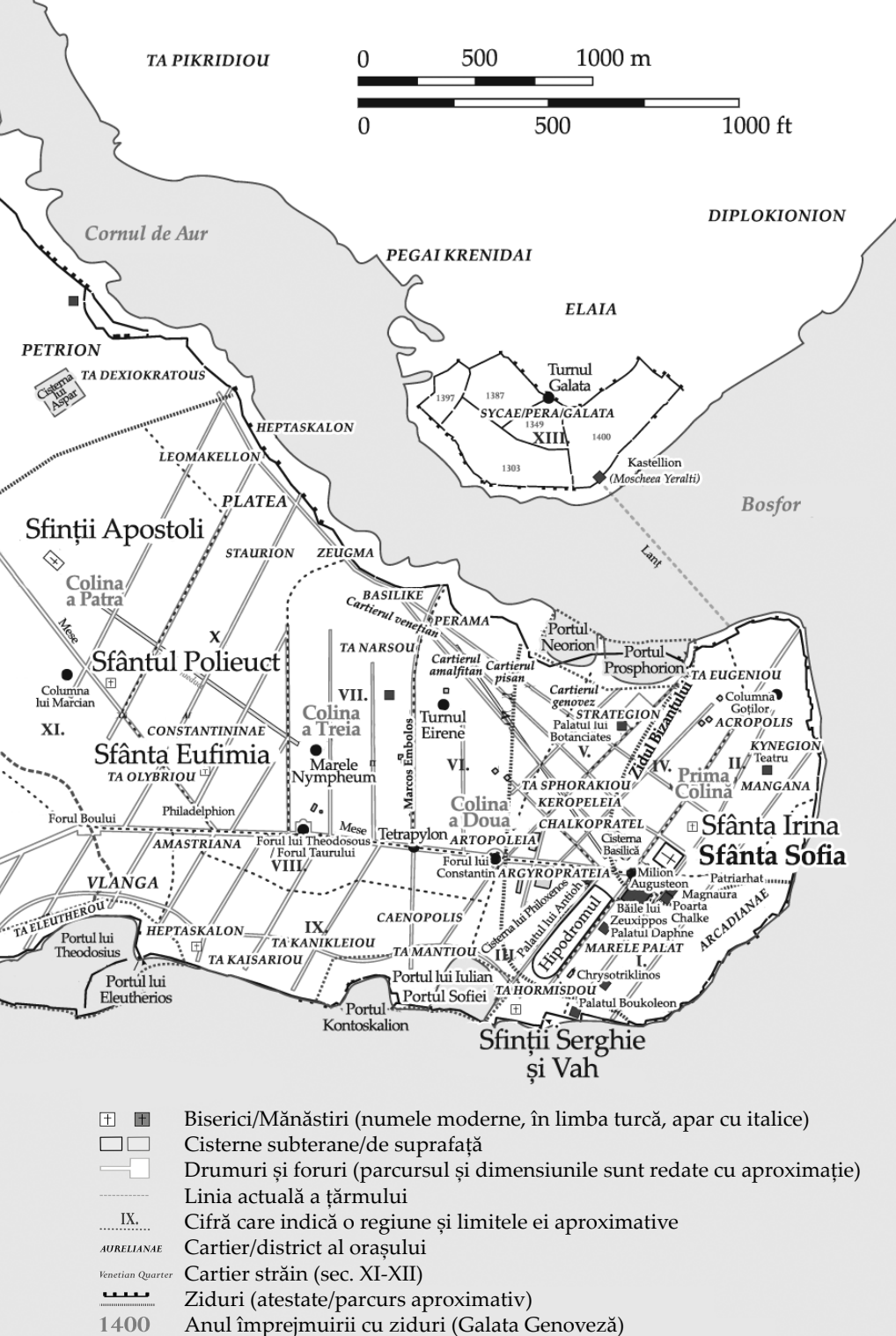

HARTA 2 CONSTANTINOPOLUL LA ÎNCEPUTUL SECOLULUI AL VI-LEA

Constantinopolul în
perioada bizantină

Notă: Clădirile și alte
elemente cartografice nu au
existat toate în același timp.

MULȚUMIRI

Le sunt îndatorat pentru scrierea acestei cărți în primul rând editorilor seriei, iar lui Stefan Vranka pentru că mi-a sugerat acest subiect și, deopotrivă, pentru ajutorul oferit la finalizarea cărții. Lester Monts, în calitate de vicepreședinte pentru probleme academice, mi-a oferit sprijinul său prețios la începutul cercetării. De asemenea, am beneficiat de asistență extrem de importantă din partea unor cercetători care mi-au pus la dispoziție lucrări care fie erau în curs de publicare, fie erau greu de accesat prin intermediul bibliotecii din Michigan, printre care Geoffrey Greatrex, Henning Böhm, John Scarborough, John Matthews și Manna Vestrinen – care mi-a trimis teza sa de doctorat nepublicată despre actrițe, o lucrare splendidă care mi-a permis să înțeleg profesia inițială a Teodorei. Când această carte a ajuns în stadiul final, profesoara Maria Wyke mi-a facilitat să văd scene din *Teodora* de Leopoldo Carlucci. De la ea am învățat aspecte legate de apariția filmului ca mijloc de expresie în cadrul seriei sale de conferințe „Jerome”. Îi sunt deosebit de îndatorat referentului anonim de la Oxford University Press, a cărui generozitate m-a salvat de la multe greșeli și m-a făcut să regândesc din altă perspectivă o serie de probleme. Nu aș fi putut scrie cartea fără Jason Zurawski, care, cu mare răbdare, mi-a permis să apreciez minunile gramaticii limbii siriace a lui Coakley. Matt Newman a fost un cititor extrem de util al manuscrisului într-un stadiu incipient, la fel ca Laura McCullagh. Kevin Lubrano și Parrish Wright mi-au oferit un ajutor important într-un stadiu ulterior. Pete Oas a ascultat această poveste relatată relaxat la o cafea în *locus amoenus* oferit de Espresso Royale de pe Plymouth Road din Ann Arbor, Michigan. Sue Philpott a dovedit din nou că este cel mai bun redactor cu care toată lumea și-ar dori să lucreze.

Claire, Natalie și Ellen au suportat să le fie invadată casa de încă o persoană din vechime. În acest sens, cartea este dedicată femeilor din viața mea.

INTRODUCERE

Luni, 11 august 559 d. Hr., împăratul Iustinian intră în Constantinopol. Numeroși demnitari îl întâmpinară în timp ce intra pe Poarta Charisios din partea de nord-vest a orașului. Înainte de a merge mai departe, înainte de a traversa străzile atât de aglomerate, încât caii abia dacă-și făceau loc să treacă, Iustinian se opri. Se întoarse la marea Biserică a Sfinților Apostoli, aproape de poarta orașului. Acolo, aprinse lumânări în memoria împărătesei sale, care se stinsese cu unsprezece ani în urmă. Nu avusese copii cu ea, iar el nu avea să aibă nici în viitor, nici măcar nu se recăsătorise. Ea fusese „darul lui Dumnezeu”, marea lui dragoste.

Povestea lui Iustinian și a împărătesei sale Teodora este una dintre cele mai remarcabile din lunga istorie a lumii mediteraneene. Ea fusese actriță, o profesie deloc respectabilă în Constantinopolul secolului al VI-lea. El se născuse într-o familie de țărani din sudul Europei. Ea îl susținuse în două mari crize, când se părea că domnia lor s-ar putea sfârși. Era dură, era inteligentă, foarte inteligentă – chiar și cei care o urau recunoșteau asta. Era pasională. Era extrem de frumoasă. Frumusețea și pasiunea erau două calități

ale ei recunoscute chiar și de cei care o urau. Îi apăra pe cei oprimați și îi proteja pe cei slabi. Era profund loială prietenilor ei. Dușmanii ei se temeau de ea, și pe bună dreptate.

Încă o putem vedea în toată splendoarea ei înfățișată în uimitoarele mozaicuri care decorează Biserica San Vitale din Ravenna. Percepem intensitatea ființei ei când o privim în ochi. Teodora domină scena, depășindu-și cu mult soțul, reprezentat într-o altă scenă în fața ei. Dincolo de zidurile bisericii, același lucru este valabil chiar și în secolul XXI: „A, da, Teodora!”, exclamă femeia care deține magazinul în care m-am oprit să iau câteva suvenire, ca și cum ar fi vorba de o prietenă dragă. Imaginea Teodorei este peste tot.

Teodora – numele acesta înseamnă într-adevăr „dar de la Dumnezeu” – este astăzi o sfântă a Bisericii Ortodoxe Sirieneⁱ. Pentru unii, ea a fost „regina preaiubită”. Pentru alții, era întruchiparea răului.

Teodora a trăit într-o perioadă în care oamenii simțeau că mâna lui Dumnezeu le conducea viețile. Ei credeau într-un Dumnezeu care era atent la păcatele lor, un Dumnezeu care îi întărea în credință sau îi pedepsea crunt pentru neascultările lor. Teodora a trăit într-o vreme în care oamenii credeau că este posibil ca cei mai norocoși sau pioși să vadă îngerii care se adună în jurul altarului atunci când preotul pregătește împărtășania. Aceiași oameni credeau și că era foarte posibil să întâlnească un diavol amenințător când mergeau pe stradă. Ei știau că unii erau

ⁱ Biserica de limbă siriacă, întemeiată de Iacob Baradeul (vezi mai jos capitolul 11), cu o ierarhie paralelă cu Patriarhia calcedoniană a Antiohiei, fiind mai cunoscută în lucrările de specialitate sub denumirile de Biserica Iacobită sau Siro-Occidentală. Este o biserică monofizită, a cărei doctrină hristologică (o singură fire în Hristos) a fost condamnată la Sinodul de la Calcedon din 451 (n. ed.).

mai aproape de Dumnezeu decât alții și că astfel de indivizi se supuneau adesea în mod voluntar unor mari privațiuni. Cei mai mulți dintre ei sperau că una dintre aceste ființe speciale îi poate ajuta să-și rezolve problemele, canalizând asupra lor forța dumnezeiască pentru a-i proteja. Se zăreau deseori „stiliții“, asceți extraordinar de evlavioși, care stăteau pe stâlpi ce se înălțau spre cer, adesea îmbrăcați doar în zdrențe. Cei pioși se adunau în jurul acestor stâlpi, cercetându-i și observând asceza și sfințenia lor.

Toată lumea știa că atacurile de peste granița imperială le puteau distruge viața în orice moment, că imperiul lor nu mai era ce fusese odată. Știau că răzbunarea lui Dumnezeu putea fi chiar mai teribilă decât durerea provocată de dușmanii lor omenești. Cronicarii contemporani se refereau la dezastrele naturale ca la „mânia lui Dumnezeu“, iar Imperiul Roman din secolul al VI-lea a avut parte de dezastre din plin, sub forma unor cutremure violente și a unor tsunamiuri care au cuprins totul. Acest secol a fost plin de războaie și revolte. Constantinopolul avea să fie distrus mai întâi, pe vremea lui Iustinian, de către propriii lui cetățeni, iar mai apoi, de „mânia lui Dumnezeu“. Și tot în vremea domniei lui Iustinian și a Teodorei ciuma bubonică a ajuns pentru prima dată în Europa și în ținuturile mediteraneene.

Teodora a fost produsul unei epoci de tranziție rapidă. Ea a fost agentul schimbării. Toată lumea era de acord cu asta, chiar și cei care o disprețuiau profund. Astfel de oameni au fost destul de puțini în vremea ei, iar purtătorul lor de cuvânt pentru noi astăzi este un bărbat pe nume Procopius.

Procopius a fost secretar și consilier al lui Belizarie, un mare general din acea perioadă, care a scris despre războaiele din timpul vieții lui și a Teodorei și despre marile proiecte de construcție ale soțului ei. De asemenea, el a

scris *Istoria secretă*, în care-i denunța pe Iustinian, Teodora și toate lucrările lor, *Istorie* nepublicată în timpul vieții. Interpretarea *Istoriei secrete*, răspunsul la întrebarea dacă ar trebui să fie privită ca o lucrare de critică serioasă sau ca un pamflet răutăcios reprezintă o problemă centrală în încercarea de a înțelege viața Teodorei. Vom reveni la această problemă de mai multe ori pe parcursul acestei cărți, întrucât, chiar dacă suntem de acord să privim cartea lui Procopius ca pe o colecție de denaturări scandaloase (care este abordarea corectă, în opinia mea), vom vedea că nu toate poveștile scandaloase sunt create la fel. Unele pot fi simple invenții, altele pot ascunde adevăruri importante.

Dintre cei care au iubit-o pe Teodora, cel mai vehement purtător de cuvânt al lor este astăzi Ioan, cândva episcop în zona rurală din apropierea Efesului, marele oraș din vestul Turciei (Efesul modern). Ioan din Efes s-a născut în apropiere de Amida (Diyarbakirul modern), în estul Turciei. Părinții lui l-au dus într-o comunitate religioasă când avea șase ani. A ajuns vestit prin apărarea înflăcărată a convingerilor religioase ale poporului său. Portretele făcute Teodorei ne-au parvenit prin intermediul *Vieților sfinților răsăriteni*, în care consemnează faptele unor bărbați și femei care, ca și el, s-au dedicat afirmării corectitudinii ramurii de creștinism care contrazicea decretul Sinodului al IV-lea Ecumenic de la Calcedon, din 451 d. Hr., și care era dominant în Imperiul de Răsărit.

Sinodul al IV-lea Ecumenic de la Calcedon impusese o definiție a relației dintre firea umană și cea divină a lui Iisus Hristos – întrebare de maximă importanță pentru înțelegerea semnificației vieții și răstignirii Lui – într-un mod pe care mulți îl considerau inacceptabil, admitând, așa cum a făcut-o, că Iisus a avut simultan o fire umană și una divină. Firea Lui umană a fost cea care a suferit pe cruce și a murit. Mai mult, ruptura dintre susținătorii și

oponenții definiției de la Calcedon a relației dintre persoanele Sfintei Treimi – Tatăl, Fiul și Duhul Sfânt – a fost parțial teologică și parțial politică, legată de accepțiunile diferite ale comunității în cadrul imperiului. În cele din urmă, cea mai gravă dintre aceste rupturi s-a dovedit a fi între majoritățile din cadrul grupurilor ale căror limbi materne erau greaca și latina, pe de o parte, și de cele din cadrul grupurilor care vorbeau limba coptă, din Egipt, sau siriaca, de la frontiera estică a Romei, pe de altă parte.

Schisma de la Calcedon nu a fost singura mare separare care a modelat lumea în care a trăit Teodora. Ruperea relațiilor dintre jumătatea de est și cea de vest a Imperiului Roman, care a avut loc cu aproximativ patruzeci de ani înainte de nașterea Teodorei, a schimbat în mod fundamental relațiile de putere din perioada antică. Chiar înainte de prăbușirea finală a Imperiului Roman de Apus, cu câteva decenii înainte de nașterea ei, nu mai exista o clasă conducătoare tradițională recunoscută. Generalii născuți în afara imperiului erau la concurență cu funcționari din Anatolia și Tracia rurală. Eunucii de dincolo de graniță au jucat roluri importante în politica noii epoci, iar episcopii pentru care stăpânirea limbilor latină și greacă – limbile tradiționale de guvernământ – trecea în mod clar într-un plan secundar față de abilitățile lor în limba siriacă sau coptă concureau pentru putere cu episcopii a căror primă limbă era greaca sau latina. Un țăran crescut într-o mănăstire din afara Amidei, atunci când era ridicat la rangul de episcop, avea mai multă influență decât orașenii greci bine educați care ocupau locuri mai puțin importante în burocrăția imperială. Ce dădea dreptul oricui să guverneze, care erau calitățile care puteau deschide calea spre putere și influență sunt întrebări mult mai răspicute acum decât oricând în perioada anterioară a Imperiului Roman. Este foarte posibil ca meritul să fi contat de fapt mai mult în

secolul al VI-lea decât în cei opt sute de ani anteriori de dominație romană.

Secolul al VI-lea nu a fost doar o perioadă de extraordinară ferveare și criză, ci a fost totodată o epocă de realizări excepționale. În fiecare zi trăim cu consecințele realizărilor din acești ani. Din perspectivă lumească, putem aminti doar un exemplu: din această perioadă datează credința că Iisus din Nazaret s-a născut în anul pe care romanii îl știau ca fiind consulatul lui Gaius Caesar și Lucius Aemilius Paullus, în anul 754 de la fondarea cetății Roma. Acesta este anul 1 d. Hr. Tot acestei epoci și conducerii lui Iustinian îi datorăm codificarea dreptului roman, care a pus bazele tradiției europene de drept civil, iar geniului arhitectului împăratului, Anthemios, îi datorăm gloria catedralei Hagia Sofia, care chiar și în zilele noastre domină orizontul Istanbulului. Este posibil să datorăm chiar și pasiunile care au alimentat viziunile profetului Mahomed forțelor armate cu care Iustinian și Teodora au trebuit să se confrunte în Peninsula Arabă.

Povestea Teodorei nu este ușor de spus. Nu putem fi siguri că s-a păstrat un singur cuvânt rostit de ea. Atât prietenii, cât și dușmanii ei tindeau să-i pună în gură anumite cuvinte, iar scrisorile care îi sunt atribuite în tradiția vie nu au mari pretenții de autenticitate. Viața ei este o viață cunoscută prin intermediul altora. Este, într-un fel, un palimpsest, un document care a fost șters pentru ca suprafața lui să poată fi refolosită pentru o altă scriere. De multe ori nu putem descoperi ce a fost inițial acolo deoarece unele pasaje au fost șterse în totalitate. Astfel, ca și în cazul vechilor manuscrise, sau chiar al Istanbulului însuși, o putem cunoaște pe Teodora în mod indirect, printre picături, citind uneori literalmente printre rânduri, prin punerea în paralel a relatărilor mai vechi despre cum arătau lucrurile cu ceea ce avem acum în fața noastră. Ne

putem plimba pe străzile vechiului Istanbul adulmecând briza, iar în „Aya Sofya” – Hagia Sofia sau Sfânta Înțelepciune – a Teodorei putem sta acolo unde stătea ea, în „locul împărătesei”, cu fața la marea biserică, urmărind acțiunile din cadrul ceremoniilor ale soțului ei și ale celorlalți bărbați cărora li se permitea să intre în biserica propriu-zisă. Sau putem sta în spațiul mult mai intim al Bisericii Sfinților Serghie și Vah, care supraviețuiește astăzi sub numele de Küçük Ayasofya Camii, sau „Mica Moschee Hagia Sofia”, mai jos de Moscheea Albastră, care se află acolo unde a fost cândva palatul imperial.

Cel mai important, putem încă auzi cum vorbeau oamenii între ei, citindu-și în propriile limbi, pentru a începe să înțelegem ce îi motiva, ce vedeau, ce iubeau și de ce se temeau. Mergem pe urmele tradiției și interviuăm umbrele și fantomele istoriei, ostile și prietenoase, pentru a afla adevărul, pe care îl găsim în tăceri la fel de des ca și în afirmații. Pe măsură ce facem asta, descoperim că întrebările cu care s-a confruntat ea sunt întrebări cu care ne confruntăm și noi acum. Poate o femeie să aibă același rol ca un bărbat și în același mod – sau, de fapt, încercă măcar să o facă? Sunt așteptările diferite? Stereotipurile de gen împiedică femeile să ocupe aceleași poziții ca și bărbații? Poate fi Teodora și femeie, și conducătoare?

Până la final, o vom înțelege pe Teodora înțelegând mai întâi contextele în care a acționat. Atât prin invective, cât și prin cuvinte adulatoare vom descoperi unele tipare care ne vor ajuta să detectăm cel puțin *unele* adevăruri. Și trebuie să recunoaștem că sunt lucruri foarte importante despre viața ei pe care nu le vom ști niciodată. Lucrurile pe care le știm ne dezvăluie o ființă care a fost în carne și oase la fel de extraordinară ca imaginea pe care o avem despre ea în San Vitale.

WITH LOVE,
BAROQUE

CUPRINS

Mulțumiri.....	7
Introducere	9
1. Constantinopol.....	16
2. Povești picante	38
3. Sexul și scena.....	57
4. Facțiuni și rețele	85
5. Aristocrată.....	115
6. Succesiunea.....	145
7. Augusta. Primii cinci ani.....	165
8. Răscoala.....	191
9. Război și religie	208
10. Comploturi și ciumă.....	238
11. Ultimii ani	260
12. Moștenirea	269
Dramatis personae.....	280
Cronologie	288
Abrevieri	291
Note.....	301
Bibliografie.....	339
Indice	353

Artă și arhitectură somptuoasă, istorie socială, politică, militară, culturală, religioasă și artistică, mit și legendă, istorie și poveste, îngeri și sfinți, palate, biserici, grădini, împărați și împărătese, zarafi, diplomați, clarvăzători și eunuci, uluire și invidie, comerț, monede și taxe, fortificații și apeducte, războaie, uneltiri, victorii, înfrângeri și protecție divină.

Savoir-vivre Imperial, între Orient și Occident, colecția spiritului absolut, a miracolelor, a grandorii și a desăvârșirii, într-o realitate vibrantă, cosmopolită și dinamică.